

Beogradska defektološka škola –
Belgrade School of Special Education
and Rehabilitation
Vol. 23, No. 1 (2017), str. 9-25

UDK 159.923.2.072-056.313-053.5
Originalni naučni rad – Empirical studies
Primljen – Received: 30.1.2017.
Prihvaćen – Accepted: 10.3.2017.

Odnos samopoštovanja i sociodemografskih karakteristika učenika sa lakom intelektualnom ometenošću

Biljana MILANOVIĆ-DOBROTA, Marina RADIC-ŠESTIĆ
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Brojne studije iz novije literature upućuju na značajan uticaj samopoštovanja na iskustva vezana za nastavu i učenje, kao i kasniju uspešnost u radu i životu. Cilj rada je da ispita povezanost sociodemografskih varijabli srednjoškolaca sa lakom intelektualnom ometenošću (pol, tip životnog aranžmana, koeficijent inteligencije, opšti školski uspeh, područje rada, stepen obrazovanja, ocena sa praktične nastave) sa nivoom opšteg samopoštovanja. Uzorak čini 120 ispitanika, oba pola koji pripadaju kategoriji lake intelektualne ometenosti (51 do 70 IQ) i koji se profesionalno osposobljavaju za rad u pet područja rada drugog i trećeg stepena stručnosti. Za procenu opšteg samopoštovanja, korišćena je Rosenbergova skala samopoštovanja (Rosenberg Self-Esteem Scale (SES); Rosenberg, 1965,1979). Prema dobijenim rezultatima utvrđeno je da statistički značajna razlika u globalnom samopoštovanju ne postoji jedino u odnosu na pol i tip životnog aranžmana, dok je u ostalim sociodemografskim varijablama izuzetno velika. U analizi dobijenih rezultata istaknut je značaj samopoštovanja i potencijal škole u razvoju samouvažavajućeg i samopouzdanog ponašanja kod učenika sa intelektualnom ometenošću.

Ključne reči: laka intelektualna ometenost,
opšte samopoštovanje, srednja škola

Uvod

Samopoštovanje predstavlja jedan od najvažnijih aspekata slike o sebi. Kao način na koji vrednujemo sebe, smatra se evaluativnom dimenzijom self koncepta (Opačić, 1995), odnosno predstavlja opštu vrednosnu samoprocenu. Prema Rozenbergu (Rosenberg, 1979) jednom od najuticajnijih istraživača pojma o sebi, samopoštovanje je skup misli i osećanja o sopstvenoj vrednosti i značaju, odnosno, globalni stav koji osoba ima prema sebi kao o celokupnoj ličnosti. On zastupa gledište da je samopoštovanje jednodimenzionalno po svojoj prirodi i da se formira na osnovu povratnih informacija referentnih osoba (roditelja, nastavnika, vršnjaka, terapeuta i slično), a reflektuje se kao pozitivan ili negativan stav prema sebi. Literatura potvrđuje da su se kao uticajni faktori na dečije samopoštovanje pokazali roditeljska toplina i prihvatanje, iako postoji mogućnost da je pokazano veće samopoštovanje dece uticalo na pokazanu toplinu i prihvatanje od strane roditelja (Kernis, Brown, & Brody, 2000; Killeen, 1993). Takođe, osobe formiraju procenu o vlastitoj uspešnosti u pojedinim oblastima kroz poređenje sa sebi sličnim osobama, što znači da se samopoštovanje stiče kroz život. Ostvarivanje ciljeva koje je osoba sama sebi postavila, ili su pred nju postavljeni od drugih osoba, predstavlja kriterijum na osnovu kojih osobe grade sliku vlastite uspešnosti (Stojković & sar., 2011).

U istraživanjima samopoštovanja kod mlađe dece tipičnog razvoja, u globalu je primećeno pozitivno samopoštovanje (Robins, Trzesniewski, Tracy, Gosling, & Potter, 2002) koje sa kretanjem kroz osnovnu školu ima tendenciju pada (Eccles et al., 1993). Tokom adolescencije dolazi do povećane svesti o sebi, o vlastitim osobinama i stavovima koje drugi imaju o nama, te u samoprocenjivanju učestvuju i događaji iz prošlosti kao i anticipacija budućih (Lacković-Grgin, 1994). Dosadašnja istraživanja o razvoju samopoštovanja kod adolescenata, iznela su nedosledne rezultate, od porasta samopoštovanja u adolescenciji, preko toga da se tokom adolescencije ne menja ili čak opada (Erol & Orth, 2011). Domaći autori smatraju da slika koju mladi imaju o sebi utiče na njihovo školsko postignuće, obrazovne aspiracije, socijalne odnose i prihvatanje različitih društvenih uloga (Joksimović & Janjetović, 2008). Iako je ranije postojala dilema da li visoko samopoštovanje učenika predstavlja preduslov adekvatnog školskog postignuća ili prvo treba da bude uspešan u školi kako bi izgradio pozitivnu sliku o sebi, novija istraživanja utvrdila su dinamičnost i recipročnost veze između školskog

postignuća i samopoštovanja, što je posebno izraženo na srednjoškolskom uzrastu (Milošević & Ševkušić, 2005).

Rezultati studija o samopoštovanju osoba sa intelektualnom ometenošću (u daljem tekstu: IO) otkrile su kontradiktorne rezultate. U nekim istraživanjima, mladi i stariji sa IO imali su znatno niže skorove od osoba bez ometenosti (Masi et al., 1999; Long, 1997; Facchini, 1996; Szivos & Griffiths, 1990, prema Garaigordobil & Pérez, 2007), dok su druga istraživanja primetila veoma visoko samopoštovanje kod osoba sa lakom i graničnom intelektualnom ometenošću (Li, Tam, & Man, 2006; Repetto & Cifuentes, 2000), što su autori objasnili kao nesposobnost da prihvate svoja ograničenja, dok sa druge strane smatraju da imaju potrebu da se zaštite od negativnih procena i da višim ocenama kompenzuju svoje samopoštovanje (Repetto & Cifuentes, 2000; Gresham & MacMillan, 1997; sve prema Milanović-Dobrota, 2015).

Tokom školovanja, osobe sa IO se uglavnom susreću sa negativnim i stereotipnim stavovima prema njima, što je posebno izraženo u inkluzivnom obrazovanju, a kasnije i u radnoj sredini. Istraživanje Hempton i Mejsona (Hampton & Mason, 2003) je utvrdilo da učenici sa IO imaju manje uspešnih iskustva iz prošlosti, manje osnaživanja od strane drugih i nedostatak uzora po modelu. Pojedini istraživači smatraju da svaka negativna informacija izvedena iz odnosa poređenja sa drugim osobama, zbog značajnih ograničenja u intelektualnom funkcionisanju ili u bilo kojoj od adaptivnih veština osoba sa IO može negativno uticati na njihovo samopoštovanje (Garaigordobil & Pérez, 2007).

Studije su pokazale da su osobe sa lakom intelektualnom ometenošću (u daljem tekstu: LIO) još u ranoj mladosti svesne negativnog koncepta koje društvo ima o njima, u kome su obično predstavljeni kao infantilni, bivali ismejani ili se smatrali pretnjom (na primer, Sinanson, 1992), dok ih u adolescenciji uznemiravaju potencijalne diskriminacije u obrazovanju, obuci i zapošljavanju (Watson et al., 1999). Oskudan self-koncept i nisko samopoštovanje ih dodatno sprečava pri traženju posla/zapošljavanju (Masi, Mucci, Favilla, & Poli, 1999), a takav osećaj nesigurnosti negativno utiče na njihove aspiracije tokom radnog veka (Hendey & Pascall, 2002). Istraživanje sprovedeno u Finskoj na temu kvaliteta života osoba sa IO čiji je uzorak obuhvatio 619 ispitanika, identifikovalo je da upravo visoko samopoštovanje, visoka pozitivna slika o sebi, predviđaju bolji kvalitet života i doprinose višem nivou zadovoljstva životom i sreće (Matikka, 1996).

Polazeći od istraživanja koja ukazuju da na razvoj karijere učenika sa intelektualnom ometenošću utiče veliki broj faktora, ali da veliki doprinos imaju i psihosocijalni faktori, među kojima se izdvaja samopoštovanje (Durlak, Rose, & Bursuck 1994; Harris & Robertson, 2001) koje utiče na motivaciju, ponašanje i zadovoljstvo životom, cilj rada je da ispita povezanost opšteg samopoštovanja sa određenim sociodemografskim varijablama srednjoškolaca sa lakom intelektualnom ometenošću (pol, tip životnog aranžmana, koeficijent inteligencije, opšti uspeh, područje rada, stepen obrazovanja, ocena sa praktične nastave).

Metod rada

Uzorak

Uzorak čini 120 ispitanika, oba pola (62 ili 51,7% muškog i 58 ili 48,3% ženskog pola), koji pripadaju kategoriji lake intelektualne ometenosti (51 do 70 IQ). Uzorak je podeljen na dve grupe. Grupa sa višim nivoom intelektualnog funkcionisanja (IQ 61-70) obuhvata 75 ili 62,5% ispitanika, a u grupi sa nižim nivoom intelektualnog funkcionisanja (IQ 51-60) nalazi se 45 ili 37,5 % ispitanika. Prema tipu životnog aranžmana, u porodici živi 85 ili 70,8% ispitanika, dok se 35 ispitanika (29,2%) nalazi u domskom smeštaju za decu bez roditeljskog staranja. Svi ispitanici se profesionalno osposobljavali za rad, drugog i trećeg stepena obrazovanja, u pet područja rada: Lične usluge (LU), Mašinstvo i obrada metala (MOM), Hemija, nemetali i grafičarstvo (HNG), Trgovina, ugostiteljstvo i turizam (TUT), Poljoprivreda, proizvodnja i prerada hrane (PPRH). Opšti školski uspeh i ocene uspeha na praktičnoj nastavi prikupljene su uvidom u Dnevnik vaspitnoobrazovnog rada. Na osnovu toga, uzorak je strukturiran na ispitanike sa dovoljnim, dobrim, vrlo dobrim i odličnim uspehom, dok nedovoljan uspeh nije evidentiran među našim ispitanicima.

Tabela 1. Distribucija sociodemografskih karakteristika ispitanika

		Sociodemografske karakteristike		Broj	%	
Dihotomne varijable	Pol	Muški	62	51,8	$\chi^2=0,133$; $df=1$, $p=0,715$	
		Ženski	58	48,3		
	Tip životnog aranžmana	Porodica	85	70,8	$\chi^2=20,833$; $df=1$, $p=0,000$	
		Dom	35	29,2		
	Nivo intelektualnog funkcionisanja	51-60	45	37,5	$\chi^2=7,500$; $df=1$, $p=0,006$	
		61-70	75	62,5		
Stepen obrazovanja	Drugi	61	50,8	$\chi^2=0,033$; $df=1$, $p=0,855$		
	Treći	59	49,2			
Politomne varijable	Uspeh na praktičnoj nastavi	Dovoljan	34	28,3	$\chi^2=14,667$; $df=3$, $p=0,000$	
		Dobar	37	30,8		
		Vr. dobar	37	30,8		
	Opšti školski uspeh	Odličan	12	10	$\chi^2=45,667$; $df=3$, $p=0,000$	
		Dovoljan	12	10		
		Dobar	49	40,8		
	Područje rada	Vr. dobar	48	40	$\chi^2=4,250$; $df=4$, $p=0,373$	
		Odličan	11	9,2		
		LU	20	16,7		
		MOM	20	16,7		
HNG		30	25			
	TUT	29	24,2			
	PPRH	21	17,5			

Merni instrument

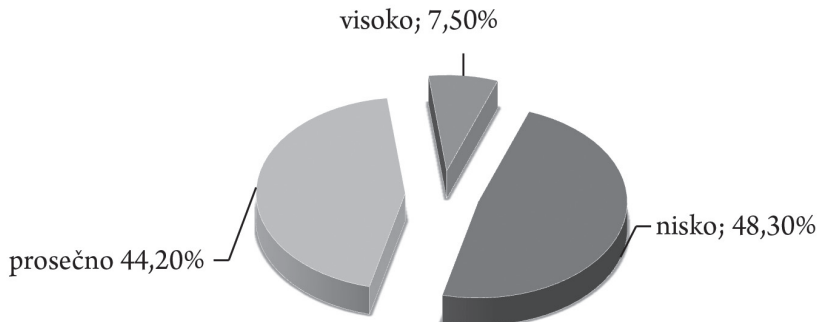
Za procenu opšteg samopoštovanja korišćena je Rozenbergova skala samopoštovanja (*Rosenberg Self-Esteem Scale* – SES, Rosenberg, 1965,1979), kao jedna od najčešće korišćenih skala. Formirana je od deset vrlo jednostavnih ajtema i ispitaniku je potrebno svega par minuta da je završi. Pet tvrdnji skale je u pozitivnoj direkciji (npr. Osećam da imam puno dobrih osobina) i pet u negativnoj (npr. Osećam da nema puno toga čime bih mogao da se ponosim) sa obrnutim bodovanjem. Ispitanik treba da iskaže stepen saglasnosti od 3 – u potpunosti se slažem do 0 – uopšte se ne slažem. Ukupan skor se kreće od 0 do 30, a rezultati ukazuju na veće samopoštovanje ukoliko je dobijeni skor veći. Prema autoru skale, rezultati skale opšeg samopoštovanja su podeljeni na tri grupe: nisko (skor je ispod 15), prosečno/umereno (skor od 15 do 25) i visoko samopoštovanje (skor preko 25). Pouzdanost izražena Kronbahovim koeficijentom a unutrašnje konzistentnosti (*Cronbach's α*) je izuzetno pouzdana i iznosi 0,86.

Statistička obrada podataka

Podaci koji se odnose na uzorak i ukupan skor instrumenta obrađeni su metodom deskriptivne statistike (frekvencija, procenat, aritmetička sredina i standardna devijacija). U analizi odnosa opšteg samopoštovanja sa socio-demografskim karakteristikama ispitanika korišćen je t-test i univarijantna analiza varijansi.

Rezultati istraživanja

Na osnovu deskriptivne statistike utvrđeno je da najveći broj ispitanika, 56 ili 48,3% ima nisko opšte samopoštovanje. U grupu ispitanika koji pokazuju umereno ili prosečno samopoštovanje je 53 ili 44,2%, dok je svega 9 ispitanika ili 7,5% sa visokim skorom opšteg samopoštovanja ($\chi^2=45,667$; $df\ 3$; $p=0,000$).

Grafikon 1. Ukupni rezultati na SES

Tabela 2. Rezultati SES u odnosu na dihotomne varijable

Varijable		N	AS	SD	SG	t	p
Pol	Muški	62	15,82	6,39	0,81	-1,38	0,171
	Ženski	58	17,28	5,03	0,66		
Nivo intelektualnog funkcionisanja	50-60	45	14,00	5,01	0,74	-3,91	0,000
	61-70	75	18,04	5,74	0,66		
Tip životnog aranžmana	Porodica	85	16,71	5,67	0,61	0,53	0,596
	Dom	35	16,09	6,16	1,04		
Stepen obrazovanja	Drugi	61	14,75	4,67	0,60	-3,57	0,001
	Treći	59	18,36	6,30	0,82		

Prema dobijenim rezultatima uočava se da razlike u globalnom samopoštovanju postoje među ispitanicima različitog nivoa intelektualnog funkcionisanja ($t=-3,91$; $p=0,000$) i stepena obrazovanja ($t=-3,53$; $p=0,001$), dok nisu utvrđene u odnosu na pol ($t=-1,38$; $p=0,171$) i tip životnog aranžmana ($t=0,57$; $p=0,596$).

Tabela 3. Rezultati SES u odnosu na politomne varijable

Varijable	N	AS	SD	MIN	MAX	F	p
<i>Uspeh na praktičnoj nastavi</i>							
Dovoljan	34	14,03	4,52	7	26	5,11	0,002
Dobar	37	15,89	6,41	5	28		
Vr.dobar	37	18,65	5,08	8	26		
Odličan	12	19,00	6,40	5	25		
<i>Opšti školski uspeh</i>							
Dovoljan	12	12,92	4,08	7	22	4,92	0,003
Dobar	49	15,69	6,10	6	28		
Vr.dobar	48	17,21	5,52	5	26		
Odličan	11	21,18	3,79	12	25		
<i>Područje rada</i>							
LU	20	20,05	4,52	11	26	3,24	0,015
MOM	20	14,60	6,35	5	24		
HNG	30	15,90	6,56	6	28		
TUT	29	15,28	4,43	7	26		
PPRH	21	17,62	5,66	5	28		

Rezultati Fišerovog testa pokazuju da postoji visoko statistički značajna razlika na procenjenim politomnim varijablama.

Diskusija

Na osnovu sumacionih skorova Rosenbergove skale samopoštovanja utvrđeno je da najveći broj učenika sa LIO (56 ili 48,3%) ima nisko opšte samopoštovanje. Ovi rezultati su saglasni sa rezultatima stranih autora koji smatraju da je nisko samopoštovanje odraz negativnog i potcenjivačkog stava prema osobama sa ometenošću (Adamson, 2003), kao i da zbog određenih poteškoća ili fizičkih anomalija koje odstupaju od tipičnog izgleda i razvoja dolazi do niskog samopoštovanja i lošije slike o sebi (Narimania & Mousazadeha, 2010, prema Radić Šestić, Milanović Dobrota, & Radovanović, 2012). Različita istraživanja upućuju da je nizak nivo globalnog samopoštovanja povezan sa niskim zadovoljstvom životom,

usamljenošću, anksioznošću, ogorčenošću, razdražljivošću, depresijom (Rosenberg, 1985, prema Chubb, Fertman, & Ross, 1997), zavisnošću od drugih, teškoćama u donošenju odluka, niskom tolerancijom na frustracije itd. (Lavoie, 2002).

Prosečno ili umereno samopoštovanje ima 53 ispitanika sa LIO ili 44,2% što predstavlja relativno povoljan rezultat, koji se može sagledati u okviru školskog okruženja u kome je sprovedeno istraživanje (tzv. specijalna škola), pre svega zbog socijalnog poređenja sa ostalim učenicima. Osobe u segregiranom okruženju mogu biti zaštićene od uvida u manje vredan status koji imaju osobe sa IO u društvu (Todd, 2000), budući da istraživanja učenika sa IO iz redovnih škola ukazuju da su u školi tretirani na stigmatizujući način od strane vršnjaka opšte populacije (Cooney et al., 2006, prema Stanković & Milačić-Vidojević, 2014).

Svega devet ispitanika ili 7,5% je sa visokim skorom opšteg samopoštovanja. Rezultati mnogih istraživanja ukazuju da je osoba visokog samopoštovanja u stanju da se efikasno nosi sa različitim životnim izazovima i negativnim povratnim informacijama, smatra se vrednom i uopšteno ima pozitivno mišljenje o sebi, te je zaključeno da su takve osobe psihički srećnije i zdravije (Branden, 1994), da formiraju zdrave socijalne odnose (Neyer & Asendorpf, 2001; Murray, Holmes & Griffin, 2000), da su profesionalno uspešnije (Judge & Bono, 2001), poseduju stabilnije samoregulatorne veštine (Greenberg et al., 1999) itd. Međutim, izuzetno mali broj ispitanika sa visokim saamopoštovanjem u ovom istraživanju ukazuje da se na razvoju i ojačavanju osećaja sigurnosti mora više raditi, pre svega da bi osobe sa IO prihvatile svoju ometenost i suočile se sa različitim životnim izazovima (Finn, Getzel, & McManus, 2008; Eckes & Ochoa, 2005).

U literaturi se navodi da ključnu ulogu u razvoju dečijeg samopoštovanja imaju roditeljska toplina i prihvatanje deteta, kao i neposredna socijalna okolina (Opačić, 1995; Coopersmith, 1967). U jednoj studiji o kvalitetu života osoba sa IO poređeni su rezultati onih koji žive u porodičnom i domskom smeštaju, te je zaključeno da su osobe sa IO koje žive u porodičnom smeštaju nezavisnije i zadovoljnije svojim životom od osoba koje žive u domskom (Ben-Dov & Rieter, 1997). Analizom naših podataka o samopoštovanju u odnosu na tip životnog aranžmana nisu utvrđene statistički značajne razlike ($p=0,596$), tj. ispitanici pokazuju približno iste vrednosti. Iako bi se moglo očekivati da će ispitanici koji žive u porodičnom okruženju imati više vrednosti na skali globalnog samopoštovanja, nismo iznenađeni dobijenim

podacima, jer empirijski nalazi iz naše sredine izveštavaju da sama priroda ometenosti unosi stres u porodično funkcionisanje, te se roditelji i sami suočavaju sa sopstvenim emotivnim reakcijama koje utiču na njihov odnos sa detetom (Milačić-Vidojević & Dragojević, 2011).

U nekim komparativnim istraživanjima samopoštovanja osoba sa i bez IO nisu pronađene razlike među vršnjacima u pogledu globalnog samopoštovanja (Gans, Kenny, & Ghany, 2003; Grolnick & Ryan, 1990), dok druga istraživanja ukazuju da mlade osobe sa IO imaju znatno niže skorove od osoba bez ometenosti (Radić-Šestić, Milanović-Dobrota, & Radovanović, 2012; Masi et al., 1999). Nedosledni rezultati istraživanja su zabeleženi i unutar populacije sa intelektualnom ometenošću. Domaći autori su poredili globalno samopoštovanja starijih osoba sa lakom i umerenom IO i nisu utvrdili značajnu korelaciju sa stepenom ometenosti (Đorđević, Banković, & Dučić, 2011). Sa druge strane, analizirajući rezultate opšteg samopoštovanja u odnosu na nivo intelektualnog funkcionisanja učenika u našem istraživanju uvida se visoko statistički značajna razlika ($p=0,000$). Kod ispitanika sa nižim nivoom intelektualnog funkcionisanja (50-60 IQ) globalno samopoštovanje iznosi $14,00\pm 5,01$, odnosno, vrednost pripada skoru niskog samopoštovanja, dok kod ispitanika sa višim nivoom intelektualnog funkcionisanja (61-70 IQ) iznosi $18,04\pm 5,74$.

Viši nivo samopoštovanja imaju ispitanici ženskog pola, kod kojih vrednost aritmetičke sredine iznosi $17,28\pm 5,03$, dok kod ispitanika muškog pola iznosi $15,82\pm 6,39$, tj. na donjoj je granici prosečnog samopoštovanja. Međutim, statistički značajne razlike između ove dve grupe nisu pronađene ($p=0,171$). Generalno, kroz empirijske radove dominiraju rezultati o višem globalnom samopoštovanju adolescenata nego adolescentkinja (na primer, Moksnes, Moljord, Espnes, & Byrne, 2010; Robins et al., 2002; DuBois, Burk-Braxton, Swenson, Tevendale, & Hardesty, 2002). U nekim drugim studijama, razlika u odnosu na pol je bila mala (Orth, Trzesniewski, & Robins, 2010; Robins, Hendin, & Trzesniewski, 2001; Quatman, Sampson, Robinson, & Watson, 2001) ili nije bila značajna (Donnellan, Trzesniewski, Conger, & Conger, 2007; Galambos, Barker, & Krahn, 2006).

U istraživanju Trejsi i Marš (Tracey & Marsh, 2002) koje je obuhvatilo 211 učenika sa LIO pronađeno je da problemi u akademskim postignućima imaju glavni uticaj kako vide sebe u globalnom entitetu. Postoje brojni dokazi da školsko postignuće i ostala iskustva vezana za nastavu i učenje ostvaruju značajan uticaj na razvoj samopoštovanja učenika, samim tim i na kasniji

razvoj i uspešnost (Milošević & Ševkušić, 2005). Način na koji o sebi misle vođeni akademskim kriterijumima, može preovladavajuće uticati na procenu lične uspešnosti i u budućnosti. Na osnovu velikog broja naučnih radova koji su proučavali odnos samopoštovanja i školskog uspeha, utvrđeno je da školski uspeh može uticati i doprineti većem samopoštovanju učenika i obrnuto, veće samopoštovanje i integrisanost pojedinca doprinosi ne samo boljem školskom postignuću već i boljim interpersonalnim odnosima (Opačić, 1995; Opačić & Kadijević, 1996; Milošević & Ševkušić, 2005). U našim rezultatima, najveće srednje vrednosti samopoštovanja učenika sa LIO zabeležene su kod ispitanika sa odličnim opštim uspehom ($AS=21,18\pm 3,79$), a najmanje vrednosti aritmetičkih sredina kod ispitanika sa dovoljnim uspehom ($AS=12,92\pm 4,08$), što je saglasno ranije navedenoj teorijskoj postavci razvoja samopoštovanja zasnovanoj na dinamičnoj i recipročnoj vezi samopoštovanja i školskog uspeha (Milošević & Ševkušić, 2005). Preovladava teza da škole imaju ogroman potencijal da utiču na razvoj samopoštovanja, a da izgradnja pozitivnog samopoštovanja kod učenika mora biti među glavnim ciljevima u vaspitnoobrazovnom radu, posebno u radu sa učenicima sa IO. Na osnovu rezultata obimnijeg istraživanja zaključeno je da opšte samopoštovanje učenika sa LIO prediktor samoefikasnosti u akademskim, radnim i nenastavnim aktivnostima čiji se efekti odražavaju na tok profesionalnog osposobljavanja. Sa druge strane, utvrđeno je da su učenici sa višim nivoom samopoštovanja radno produktivniji i socijalno kompetentniji što doprinosi uspešnijoj adaptaciji ovih učenika na budućem radnom mestu (Milanović-Dobrota, 2015).

Značajna statistička razlika u rezultatima opšteg samopoštovanja utvrđena je u odnosu na stepen obrazovanja ($p=0,001$) i područje rada u kojem se ispitanici osposobljavaju za rad ($p=0,015$). Učenici koji se obrazuju za drugi stepen stručnosti pokazuju nisko samopoštovanje ($AS=14,75\pm 4,67$), dok je vrednost globalnog samopoštovanja kod učenika koji se obrazuju za treći stepen stručnosti u okvirima prosečnog samopoštovanja ($AS=18,36\pm 6,30$). Ispitanici koji se osposobljavaju u području rada Mašinstvo i obrada metala imaju najniže vrednosti aritmetičke sredine na globalnom skoru opšteg samopoštovanja ($AS=14,60\pm 6,35$), dok je kod muških i ženskih frizera u oblasti Ličnih usluga utvrđena najveća srednja vrednost ($AS=20,05\pm 4,52$). Pretpostavljamo da je trenutna popularnost frizerskog zanata umnogome doprinela njihovom osećaju više vrednosti. Sem toga, uspeh na praktičnoj nastavi se pokazao kao varijabla kod koje je utvrđena značajna statistička razlika ($p=0,002$). Učenici sa odličnim uspehom na praktičnoj nastavi imaju

višu srednju vrednost opšteg samopoštovanja ($AS=19,00\pm 6,40$) od ispitanika sa nižim prosečnim ocenama, a najniži skor je kod učenika sa dovoljnim uspehom ($AS=14,03\pm 4,52$). Uzimajući u obzir da učenici sa radnim instruktorima provode najviše vremena tokom radne nedelje realizujući praktičnu nastavu, čak tri dana, jako je bitno da se uspostave pozitivni odnosi koji služe kao resurs za učenike kod kojih postoji rizik od školskog neuspeha. Sa druge strane, konflikt ili nesklad između učenika i odraslih mogu proizvesti dodatne opasnosti (Ladd & Burgess, 2001). Takođe, smatra se da ukoliko se pred učenika postavljaju prevelika očekivanja, postoji mogućnost da će njegovo samopoštovanje biti nisko, jer najverovatnije neće moći da ostvari ta očekivanja. Ako su pak očekivanja preniska, učenik se neće dovoljno truditi da pokaže sve svoje potencijala (Pastor, 2004).

Zaključak

Istraživanje sprovedeno među 120 srednjoškolaca sa LIO koji se profesionalno osposobljavaju za različita zanimanja drugog i trećeg stepena obrazovanja značajno je kao indikator u razumevanju zašto su neki učenici istih i/ili sličnih sposobnosti uspešniji, a drugi nisu. Rezultati istraživanja utvrdili su da niže globalno samopoštovanje imaju učenici sa nižim stepenom intelektualnog funkcionisanja u granicama LIO, slabijim opštim i uspehom na praktičnoj nastavi, zatim učenici koji se osposobljavaju za niži stepen obrazovanja i za zanimanja koja su manje atraktivna. Razlike u odnosu na pol i tip životnog aranžmana nisu pronađene. U skladu sa dobijenim rezultatima, smatramo potrebnim da sem roditelja i škola postane svesna značaja samopoštovanja i obezbedi odgovarajuće aktivnosti u cilju razvoja samouvažavajućeg i samopouzdanog ponašanja, naročito u inkluzivnom sistemu obrazovanja. Takođe, za buduća istraživanja preporučujemo uključivanje još većeg broja faktora (npr. socioekonomski status učenika, broj članova porodice, kvalitet porodičnih odnosa, prethodno završen sistem obrazovanja itd.), kao i upotrebu diferenciranih, multidimenzionih skala samopoštovanja koje procenjuju uticaj specifičnih oblasti (npr. socijalna dimenzija, akademski uspeh, porodična dimenzija, fizički izgled itd.) na globalno samopoštovanje učenika sa LIO.

Literatura

- Ben-Dov, D., & Rieter, S. (1997). Self-esteem and quality of life of adolescents with learning disability. *Society and Welfare*, 17(1), 185-200.
- Branden, N. (1994). *The six pillars of self-esteem*. New York: Bantam Books
- Chubb, N. H., Fertman, C. I. & Ross, J. L. (1997). Adolescent self-esteem and locus of control: A longitudinal study of gender and age differences. *Adolescence*, 32(125), 113-130.
- Coopersmith, S. (1967). *The antecedents of self-esteem*. San Francisco: Freeman, Cooper.
- Donnellan, M. B., Trzesniewski, K. H., Conger, K. J., & Conger, R. D. (2007). A three-wave longitudinal study of self-evaluations during young adulthood. *Journal of Research in Personality*, 41(2), 453- 472. doi:10.1016/j.jrp.2006.06.004
- Đorđević, M., Banković, S., & Dučić, B. (2011). Samopoštovanje i slika o sebi odraslih osoba sa intelektualnom ometenošću. U M. Vantić-Tanjić (Ur.), *Zbornik radova II međunarodne stručno-naučne konferencije „Unapređenje kvalitete života djece i mladih”* (str. 433-440). Tuzla: Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih.
- DuBois, D.L., Burk-Braxton, C., Swenson, L.P., Tevendale, H. D., & Hardesty, J. L. (2002). Race and gender influences on adjustment in Development during adolescence: The impact of stage-environment fit on young adolescent's experiences in s early adolescence: Investigation of an integrative model. *Child Development*, 73(5), 1573-1592.
- Durlak, C., Rose, E., & Bursuck, W. (1994). Preparing High School Students with Learning Disabilities for the Transition to Postsecondary Education: Training for Self Determination. *Journal of Learning Disabilities*, 27(1), 51-59.
- Eccles, J. S., Midgley, G., Wigfield, A., Buchanan, G. M., Reuman, D., Elanagan, G., & Iver, D. M. (1993). Development during adolescence: The impact of stage-environment fit on young adolescent's experiences in schools and in families. *American Psychologist*, 48(2), 90-101.
- Eckes, S. E., & Ochoa, T. A. (2005). Students with disabilities: Transitioning from high school to higher education. *American Secondary Education*, 33(3), 6-20.

- Erol, R. Y., & Orth, U. (2011). Self-esteem development from age 14 to 30 years: A longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(3), 607-619.
- Finn, D., Getzel, E. E., & McManus, S. (2008). Adapting the Self-Determined Learning Model of Instruction for college students with disabilities. *Career Development for Exceptional Individuals*, 31(2), 85-93.
- Galambos, N. L., Barker, E. T., & Krahn, H. J. (2006). Depression, self-esteem, and anger in emerging adulthood: Seven-year trajectories. *Developmental Psychology*, 42(2), 350-365.
- Gans, A. M., Kenny, M. C., & Ghany, D. L. (2003). Comparing the self-concept of students with and without learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 36(3), 287-295.
- Garaigordobil, M. & Pérez, J. I. (2007). Self-concept, self-esteem and psychopathological symptoms in persons with intellectual disability. *The Spanish Journal of Psychology*, 10(1), 141-150. <https://doi.org/10.1017/S1138741600006405>
- Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T., Rosenblatt, A., Burling, J., Lyon, D., et al. (1999). Why do people need self-esteem? Converging evidence that self-esteem serves as an anxiety-buffering function. In R. F. Baumeister (Ed.), *The self in social psychology* (pp.105-118). Philadelphia: Taylor & Francis.
- Grolnick, W.S., & Ryan, R. M. (1990). Self-perceptions, motivation, and adjustment in children with learning disabilities: A multiple group comparison study. *Journal of Learning Disabilities*, 23(3), 177-184.
- Hampton, N. Z., & Mason, E. (2003). Learning disabilities, gender, sources of efficacy, self-efficacy beliefs and academic achievement in high school students. *Journal of School Psychology*, 41(2), 101-112.
- Harris, R., & Robertson, J. (2001). Successful strategies for college-bound students with learning disabilities. *Preventing School Failure*, 45(3), 125-131.
- Hendey, N. & Pascall, G. (2002). *Disability and transition to adulthood: achieving independent living*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Јоксимовић, С. & Јањетовић, Д. (2008). Појам о себи и вредносне оријентације адолесцената. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 40 (2), 288-305. DOI:10.2298/ZIPI0802288J

- Judge, T. A., & Bono, J. E. (2001). Relationship of core self-evaluations traits–self-esteem, generalized self-efficacy, locus of control, and emotional stability–with job satisfaction and job performance: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 86(1), 80-92. DOI: 10.1037//0021-9010.86.1.80
- Kernis, M. H., Brown, A. C., & Brody, G. H. (2000). Fragile self-esteem in children and its associations with perceived patterns of parent-child communication. *Journal of Personality*, 68(2), 225-252.
- Killeen, M. R. (1993). Parent influences on children's self-esteem in economically disadvantaged families. *Issues in Mental Health Nursing*, 14(4), 323-336.
- Lacković-Grgin, K. (1994). *Samopojmanje mladih*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Ladd, G. W., & Burgess, K. B. (2001). Do relational risks and protective factors moderate the linkages between childhood aggression and early psychological and school adjustment? *Child Development*, 72(5), 1579-1601.
- Lavoie, R. D. (2002). *Self-Esteem: The Cause and Effect of Success for the Child with Learning Differences*. Retrieved on July 13, 2012 from: <http://www.ricklavoie.com/selfesteemart.html>
- Masi, G., Mucci, M., Favilla, L., & Poli, P. (1999). Dysthymic disorder in adolescents with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 43(2), 80-87. doi: 10.1046/j.1365-2788.1999.00195.x
- Matikka, L. M. (1996). Effects of psychological factors on the perceived quality of life of people with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 9(2), 115-128. doi: 10.1111/j.1468-3148.1996.tb00102.x
- Милановић-Доброта, Б. (2015). *Индикатори радне ефикасности ученика са лаком интелектуалном ометеношћу (Докторска дисертација)*. Београд: Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Милачић-Видојевић, И., & Драгојевић, Н. (2011). Stigma i diskriminacija prema osobama s mentalnom bolešću i članovima njihovih porodica. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 10(2), 319-337.
- Милошевић, Н. М., & Шевкушић, С. (2005). Самопоштовање и школско постигнуће ученика. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 37(1), 70-87.

- Moksnes, U. K., Moljord, I. E. O., Espnes, G. A., & Byrne, D. G. (2010). The association between stress and emotional states in adolescents: The role of gender and self-esteem. *Personality and Individual Differences*, 49(5), 430-435. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2010.04.012>
- Murray, S. L., Holmes, J. G., & Griffin, D. W. (2000). Self-Esteem and the Quest for Felt Security: How Perceived Regard Regulates Attachment Processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(3), 478-498. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.78.3.478>
- Neyer, F. J., & Asendorpf, J. B. (2001). Personality-relationship transaction in young adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(6), 1190-1204. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.81.6.1190>
- Opačić, G. (1995): *Ličnost u socijalnom ogledalu*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja
- Opačić, G. & Kadujević, Đ. (1996): Ljudi geometrije i ljudi finese: empirijski prilog jednoj staroj tipologiji. U *II naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Orth, U., Trzesniewski, K. H., & Robins, R. W. (2010). Self-esteem development from young adulthood to old age: A cohort-sequential longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(4), 645-658. doi: 10.1037/a0018769
- Pastor, I. (2004). *Samopoštovanje djece s obzirom na spol, dob i mjesto stanovanja (Diplomski rad)*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Filozofski fakultet.
- Quatman, T., Sampson, K., Robinson, C., & Watson, C. M. (2001). Academic, motivational, and emotional correlates of adolescent dating. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 127(2), 211-234.
- Радић-Шестић, М., Милановић-Доброta, Б., & Радовановић, В. (2012). Самопоштовање средњошколаца са ометеношћу, *Београдска дефектолошка школа*, 18(2), 287-295.
- Robins, R. W., Hendin, H. M., & Trzesniewski, K. H. (2001). Measuring global self-esteem: Construct validation of a single-item measure and the Rosenberg Self-Esteem Scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(2), 151-161.
- Robins, R. W., Trzesniewski, K. H., Tracy, J. L., Gosling, S. D., & Potter, J. (2002). Global self-esteem across the lifespan. *Psychology and Aging*, 17(3), 423-434. doi:10.1037//0882-7974.17.3.423

- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the Self*. New York: Basic Books
- Sinanson, V. (1992). *Mental handicap and the human condition*. London: Free Association Books.
- Stanković, I., & Milačić-Vidojević, I. (2014). Opažena stigmatizacija, samopoštovanje i socijalno poređenje osoba sa intelektualnom ometenošću. *Psihijatrija danas*, 46(2), 187-199.
- Stojković, I., Eminović, F., Dimoski, S., Grbović, A., & Nikić, R. (2011). Pojam o sebi slabovidih adolescenata i njihovih vršnjaka neoštećenog vida. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 10(3), 467-478.
- Tracey, D. K., & Marsh, H. W. (2002). Self-concepts of preadolescents with mild intellectual disability: Multidimensionality, measurement, and support for the big fish little pond effect. *Self-Concept Research: Driving International Research Agendas*, 35(1), 419-427.
- Watson, N., Shakespearre, T., Cunningham-Burley, S., Barnes, C., Corker, M., Davis, J., & Priestley, M. (1999). *Life as a Disabled Child: A quantitative Study of Young's People's Experiences and Perspectives*. Edinburgh & Leeds: University of Edinburgh and Leeds

RELATIONSHIP SELF-ESTEEM AND SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF STUDENTS WITH MILD INTELLECTUAL DISABILITY

Biljana Milanović-Dobrota & Marina Radić-Šestić
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

Abstract

Numerous studies from recent literature indicate a significant impact of self-esteem on experiences related to teaching and learning, as well as the later success in work and life. The aim of this paper is to examine the association between socio-demographic variables of secondary school students with mild intellectual disability (gender, type of family environment, IQ, general academic achievement, work field, professional level for which they are being trained, mark in practical training) with the level of general self-esteem. The sample consists of 120 participants of both genders, category of mild intellectual disability (51 to 70 IQ) who are professionally trained in five field of work at second and third level of education. To assess general self-esteem, there was used the Rosenberg Self-Esteem Scale; Rosenberg, 1965, 1979. The obtained results determined that a statistically significant difference in the global self-esteem doesn't exist only in relation to gender and type of family environment, whereas in other sociodemographic variables extremely high. In analyzing the obtained results is highlighted the importance of self-esteem and potential of schools in developing self-confident behavior of students with the intellectual disability.

Key words: mild intellectual disability, general self-esteem, secondary school